

Szócsné Gazda Enikő

**1880–1945 közti adatok az egyházak,
nőszövetségek székelyföldi
népművészet-irányító tevékenységéhez¹**

A 19. században, amikor az európai etnológia kialakult tudományágként, annak elsődleges célja az volt, hogy a távoli népek kutatásáról a saját nép értelmezésére, az ismeretlenről az etnikai jellemzőkre terelje a figyelmet. Ez automatikusan a tudományterület nyelvezetének túlzott nacionalista zöngéivel párosult. Nem csak a tudomány, hanem az ipar, a művészet is az etnikai specifikumok keresésébe menekült: a 19. század közepétől Európa-szerzte elinduló nemzeti iparkiallítások szintén arra összpontosítottak, hogy az egyetemes, nagy kultúrán belül felismerjenek valamifajta táji és nemzeti dimenziót.

A 20. század elejének kutatási irányzatai továbbra sem vetkőzték le ezt az etnikai diskurzust, hanem még inkább elmélyítették ezt: gondoljunk a századelő törekvéseire, amelyek a modern ipar fejlődésének egyedüli irányát a nemzeti formanyelv megismeréséhez és az ebből való kiinduláshoz kötötték – lásd a gödöllői ipartelep munkásságát, a Mintarajztanoda népművészeti felméréseit, a hazai ipar pártolását célul kitűző Tulipán-mozgalmat, a szűkebb népcsoportok tárgyi kultúráját feltérképező és fejlesztő Háziipari Szövetségeket. Ezek valamennyijének célja az volt, hogy a saját nép, saját kultúra fogalmát kiemelje a kultúrák tömegéből, felértékelje azt.

A „nemzeti formanyelv” keresésére azonban nem pusztán a kor néprajzosai és képzőművészei fordítottak figyelmet. Lelkészek és tanárok, tanítónők és papnők, festők, szobrászok, építészek és orvosok számára egyaránt nyilvánvaló volt, hogy ennek az etnikai formanyelvnek a kutatása szorosan összefonódik a népművészet tanulmányozásával. A népmű-

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjának támogatásával keletkezett, melyet ezúttal is köszönök.

vészet felé fordulást programbeszédekben és írásokban fogalmazták meg. „Két dolog az, amely az általunk népművészetnek ismert valaminek különös érdeket kölcsönöz s azt előttünk oly becsessé teszi – írta egy ismeretetőjében a kor egyik leghíresebb magyar iparművésze, Körösfői Kriesch Aladár. – Az első, hogy néhány főbenjáró művészi elvnek jelenleg legharmonikusabb, legtisztább típusa, képviselője, hirdetője. A második, hogy gerincében, lényegében határozott nemzeti, faji jelleggel, zamattal bír” (Körösfői 1913: 351).

A 21. század globalizálódó világában a túl erőteljes etnikai diskurzus nem számít divatosnak, ezért félok, hogy a 19–20. században keletkezett értékes népművészeti felméréseket – éppen a napjainkban már kissé fárasztónak ható túlzott etnocentrizmusuk miatt – mindenestől félresöpri a néprajztudomány. Holott a nemzeti formanyelv megismerésének lázában az általam kutatott székelyföldi magyar népművészetről is számos, nagyon fontos felmérés készült. Az ekkor beinduló tömegmozgalmak pedig jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a nyugati ipar nyomulásával és a vámháború káros hatásaival szembesülő helyi kisiparosok és háziiparban dolgozók önmagukra eszméljenek, és a helyi elit által kidolgozott túlélési stratégiákat komolyan vegyék.

Tanulmányom alaptémája az egyházak, illetve az azok által koordinált nőszövetségek népművészetfelmérő és -irányító szerepkörének bemutatása, ám ez számos esetben szorosan egybefonódik a kor általános népművészetpártoló törekvéseivel és a más intézmények – EMKE, Székely Egylet, Háziipari Szövetségek tevékenységével, így csak ezekkel összefüggésben értelmezhető a nőszövetségi akciók sorozata is.

A 19–20. század fordulója az egyházakon belül a női emancipációs mozgalmaknak a kibontakozását hozta magával. A nőnevelés és a női emancipáció kérdésköre az egyházak körében szorosan összekapcsolódott a szociális gondoskodás irányvonalával. A nők keresetlehetőségének kidolgozása fontos stratégia volt a lányok migrációjával és az ezzel járó züllési kockázattal szemben.

Az unitárius egyház hivatalos lapjának, az *Unitárius Közlönynek* 1887-től jelent meg egy melléklete, a *Nők Világa*, amely a nőnevelés kérdéskörében számos cikket, vitát publikált. A rovat szerkesztői körében ott látjuk Raffaj Irmát, a keresztúrkörnyéki esperes lányát, aki édesanyjával, Raffaj Domokosné Torboszlói Bereczky Pólivál együtt már az 1880-as évektől kezdődően céltudatos akciók keretében hozzájárított a

szövőipar fellendítéséhez. Ezen anya és lánya nevéhez fűződik az újszékelyi házi szövőipar megteremtése: a két nő, társadalmi kapcsolathálóján keresztül piacot és kiállítási teret próbált szerezni a falusi asszonyok által készített szőttesek számára, a társadalom pedig érdeklődéssel, oklevelekkel, érmekkel jutalmazta a sikeres kezdeményezést. Az elindított szőttesfelújítási mozgalom nem várt visszhangra lelt, és az 1885-ös budapesti országos kiállítást megelőzően már a *Pesti Hírlap* is teret szánt a kis székely község kezdeményezésének ismertetésére (Péter 1922: 43). A kezdeti cél nem pusztán a háziipar és népművészet feltárása volt, a mozgalom szélesebb alapokra épült. A szövőipar felértékelődésére tett erőfeszítéseknek egyrészt szociális háttere volt: a századvégi túlnépesedés miatt a föld már nem tudta ellátni a hegyvidéki falvak lakosságát és intenzív kivándorlási hullám indult el Moldva és Havasalföld, illetve Amerika felé. A cél egyrészt az itthoni pénzforrások megnövelése, másrészt a hétköznapi női munka felértékelése által a szélesebb emancipációs mozgalom megteremtése volt (Forró 2008).

Nem véletlen, hogy éppen Újszékely közelében, Medeséren alakult meg 1896-ban az első unitárius nőszövetség is: a közeli Raffaj papi család példája a Keresztúr környéki településeken a női munka felértékelődéséhez vezetett. A medeséri nőszövetségnek a sajtón keresztüli népszerűsítést szintén Raffaj Irma vállalta magára. Ennek az összejöveleiről beszámolva kiemelte, hogy a heti kétszeri találkozó alatt „szellemi munkálkodásunk mellett a háziipar minden ágát folytatjuk. Fonunk, varrunk, kötünk stb, csendben hallgatva a felolvasót vagy szavalót” (Zsakó 1992: 32). 1898-ban a paplány a fonal olcsóságának hangsúlyozásával, árlisták publikálásával próbálta tudatosítani a környék szerveződő asszonyi csoportosulásai előtt, hogy érdemes szőni, mert a nyersanyag alacsony ára miatt a befektetés kifizetődő: a házi szőttest el lehet adni (Zsakó 1992: 33).

1902-től a *Nők Világának* függetlenedése arra hívja fel a figyelmünket, hogy kialakult egy olyan öntudatos női réteg, amely már önálló írott fórumot akart fenntartani, és saját érdeklődési köreit saját szerkesztőkkel, írókkal akarta megfogalmaztatni. Ebben a függetlenedő lapban egyre jelentősebb teret szántak a háziipar népszerűsítésének: 1906-ban Fanghné Gyujtó Izabella a *Tulipánkert* című cikkében a hazai védegyelet-mozgalmat népszerűsítette, melynek célja a háziipar fejlesztése és a hazai termékek vásárlásának propagálása, a népviselet feltámasztása volt, ez a cikk nem leplezi, hogy a honi ipar belső termelődését és védelmét a kor szemlélete

szerint is nemzeti ügynek tekintették, és ennek családon belüli tudatosítását asszonyi feladatnak vélték (Zsakó 1992: 39).

A női munkalehetőségekből adódóan természetesen a népművészetben belül elsősorban a női munkák fejlesztését, irányítását, piachoz juttatását tartották a századforduló asszonyai legfontosabb feladatuknak. Ebben a törekvésükben bizonyára előképként ott munkált Gyarmathyné Hóry Etelka kalotaszegi népművészetpártoló tevékenységének sikere és az a tudat, hogy létezik egy olyan réteg, amely körében terjeszthető, értékesíthető a népművészeti termék. Ugyanakkor – mint újfajta népszerűsítési módszerek – egyre nagyobb teret kaptak az ipari kiállítások, amelyeknek a századfordulón valódi dömpingjét figyelhetjük meg. Székelyföld társadalmi és ipari lemaradását az 1870-es években tudatosította a magyar közvélemény, és éppen a reális helyzet feltérképezése, az ipar és gazdaság fejlesztése céljából alakult meg Budapesten 1875-ben a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület. Ez az egyesület kiemelten támogatta Székelyföld kiállításokon keresztüli reprezentációját: 1878-ban a kolozsvári műtörténeti kiállításon válogatott műtárgyakat mutattak be, és ugyanezen évben nádfonatú székekkel, valamint a sepsiszentgyörgyi szövóműhely tárgyaival Budapesten mutatkoztak be. Az év végére a szintén Budapesten szervezett Székely ipari és műipari kiállításon jelentkeztek nagyobb gyűjteménnyel. Az Egyesület pályadíjára Kozma Ferenc megírta *A székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* című kötetet, amely átfogó képet nyújtott a háziipar helyzetéről is: falvanként–városenként feltérképezte a háziipar ágazatait és az ezekben tevékenykedők számát. Ez a felmérés a későbbiekben fontos szerepet játszott a kiállítandó tárgyak kiválasztása szempontjából. A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület tudatosan hangoztatta, hogy „minden alkalom, midőn egy nép vagy vidék jelét adja multja dicsőségének s gazdagságának, emeli – bár olykor láthatatlanul – ama nép erkölcsi és szellemi erejét, növeli önbizalmát s erősíti jövőre irányzott elhatározásait” (Buzogány 1879: 15–16).

A századfordulón nem pusztán az unitárius asszonyok és lányok, de a reformátusok körében is egyre nagyobb szerep jutott a hímző- és szövőipar terjesztésének, felkarolásának. A falvakban tevékenykedő református papnék és tanítónők is egyfajta szociális „misszió”-nak tekintették azt, hogy hímzésre és szövésre buzdítsák a helységük nőtagjait, és népszerűsítsék, reklámozzák a szebben sikerült munkákat. Ennek egyik jól követhető jele a magyarói hímző- és szövőipar felfuttatása volt. Ennek egyik fő

mozgatórugója a helyi papné, Lénárt Józsefné volt, aki nem csak bízta a Maros menti helység lakóit a keresztszemes varrottasok előállítására, de kiállításról kiállításra hordozva, a kis lépések politikájában bízva, köztudatba vitte a különlegesen értékes helyi varrottasokat. Az 1900. június 30-án, Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter látogatása alkalmából Marosvásárhelyen megrendezett székelyföldi iparkiállításán is megjelent Lénártné a magyarói munkákkal: „A háziipar vonzó csoportja ennek az osztálynak; különösen a magyarói varrottasok az eredeti mintázatokkal és a gazdag színváltozatokkal kiváltak. Lénárt Józsefné magyarói lelkészné buzgólkodása folytán jött össze sok szép tárgy, ki saját gyűjteményéből is mintegy 2000 korona értékű munkát állított ki. Nagy elismeréssel kell adóznunk neki azért is, hogy kitartó szorgalommal, tudással és áldozatkészséggel buzgólkodik e szakma fejlesztésén, és köszönet illeti, amiért alkalmat nyújtott a magyarói asszonyok értékes tudásának fölfedezésére. A magyarói varrottasok egyen-egyen a modern igényeket kielégítő tökéletes munkák, a melyek elterjedésre vannak hivatva az ország határain kívül is. [...] Hegedüs miniszter látogatásakor nagy érdeklődéssel nézte meg e gyűjteményt s kilátásba helyezte gondoskodását.

A női munka kiállításnak egyik érdekessége még a magyarói székely szoba, a melyet szintén Lénártné rendezett be Vásárhelyi Mihályné székely asszonynak a segédkezésével. E szobának legérdekesebb darabjai az ugynevezett rakottas munkák, melyekből függönyök, abroszok, ágyterítők és törülközők készülnek. A megnyitáskor Hegedüs miniszterné Vásárhelyi Mihálynénak különösen a lelkére kötötte, hogy ezentul elárusításra is mentől többet dolgozzanak”(n. n. 1901: 126–127).

A századfordulón ível fel az árapataki varrottas karrierje is, amely a budapesti karácsonyi bazárok után a párizsi világkiállításra is eljutott. E hímzés felélesztésében az árapataki Benczédi család játszott kiemelkedő szerepet: Benczédi István tanító összegyűjtötte a helység varrottasainak mintáit, felesége kézimunka oktatás keretében tanította a legfontosabb öltéseket és mintákat, lányuk Benczédi Mária pedig az általa varrott és varratott kézimunkákat kiállításokra szállította, és ezáltal reklámozta. Az árapataki varrottas népszerűsítésébe Háromszék főispánja, Potsa József is bekapcsolódott, aki személyesen is közbenjárt a varrottasok elkészítésében, és az ipartanítók általi elterjesztésében, de Csorba Samu brassói kereskedő terjesztőhálózata is elismertté tette e hímzéstípust az ország egész területén (Demeter 2006, Demeter 2007). Az árapataki varrottas a

falu népiparává viszont azáltal vált, hogy a református nőszövetség és a falusi iskola egyaránt bekapcsolódott a hímzés oktatásába és gyakorlásába: a nőszövetségi összejövetelek a húszas évektől amolyan varrókörökké változtak, amelyek a hímző asszonyok tudását nagy mértékben bővítették.²

Az 1920-as évektől több adatunk van a katolikus egyház háziiparpártoló aktivitására is. Ebben kiemelkedő szerep jutott az 1923-ban alakuló Szociális testvérek Társaságának, egy olyan női csoportosulásnak, amely már alakulási jegyzőkönyvében kiemelte fő tevékenységi területeként a „nőmozgalmi munkát”, de már *A Nap* című újság 1923 novemberi számában felvetette a falusi lányok otthontartásának, otthon való foglalkoztatásának problémáját (Walter 1995). Székelyszentkirály udvarhelyszéki településen Szabó János helybeli plébános a Társaság kolozsvári Missziójának véleményét kérte ki: mit ajánlanak, „a nagy városokba özönlő és ott biztos veszélynek kitett leányifjúság” hogyan tartható otthon, milyen kereseti forrásokat lehet nekik ajánlani. A misszió gazdasági szakosztálya a csipkeverés megtanításában látta a kedvező lehetőséget, és özvegy Árkosy Lajosné tanfolyamvezetőt nevezte ki az elképzelés kivitelezésére. A tanfolyamvezető nem tanulmányozhatta a helyi hagyományokat: Székelyszentkirályon és környékén nem volt múltja a csipkekészítésnek. „Eredeti párisi és berlini minták”-at adott a lánykezekbe, akik 150–200-as lencérnából a legfinomabb minőségű csipkéket kezdték készíteni. A Szociális Misszió a tanítás megszervezésén és a csipkeverő felszerelések kiosztásán túl az értékesítési hálózat kiépítésében is fontos lépéseket tett, kolozsvári raktáraikból a megrendelőréteg számára eljuttatták a kért csipkét. Meggyőződésükké vált, hogy e házilag készített csipke rövid idő alatt ki fogja szorítani a bolti csipkét, mivel tartósabb, szebb mint az, és ára alig haladja meg a boltiét. Az állandó vásárlóréteg biztosítása érdekében a Társulat 1924-ben felhívást tett közzé a sajtóban: „A Szoc. Missziótársulat most azon kéréssel fordul Románia asszonyaihoz és leányaihoz, hogy legyenek a derék székely leányok segítségére, mert támogatásuk és iparpártolásuk által nemcsak biztos megélhetést nyújtanak nekik, hanem elősegítik azt, hogy bizonytalan jövőjüket nem lesznek kénytelenek a szülői házon kívül keresni. Ha minden nő csak egy meter csipkét rendelne,

² Saját gyűjtés – beszélgetés Lőrinczi Etelka helyi tanítónővel 2001-ben.

nagyszámú munkáscsapatnak nyújtana biztos megélhetési forrást” (F. a. 1924: 598–599).

Székelyszentkirályon a népi ipar felkarolására még egy kísérlet történt, amelyet úgyszintén Szabó János plébános kezdeményezett. Egy 1925 áprilisi iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyvéből tudunk arról, hogy „a székely ifjuságnak a műfaragászat terén tanusított dicséretes készségéről” meggyőződve, a plébános „rájött a gondolatra, hogy jelen körülmények között csakis egy asztalos és esztergályos tagozatot magában foglaló műipartelep tudna elég teret nyújtani a jeles tehetséggel megáldott és érvényesülésre vágyó ifjúságunk munkásságának.” Az iskolaszék és az egyháztanács püspöki jóváhagyásra felterjesztette ennek a tanműhelynek a tervét, amelyben – a gyűlési jegyzőkönyv szerint – „a Kolozsvárról ide lefáradt Laszloczky műasztalos” fejlesztette volna a fiúgyermekek faragászati tudását.³ A faragó tanműhely beindításáról nincsenek egyértelmű információink, ám a két Székelyszentkirályról induló, huszas évekbeli kezdeményezés jelzi: az egyház a századeleji iparművészeti stratégiához csatlakozott. A népművészetet olyan belső alkotó erőnek képelték el, amelyet irányítani kell, mivel önmagában képtelen a megújulásra. Az átadás-átvétel korábbi természetes módjába beleszóltak, kiemelt szerepet szántak az oktatásnak.

A népművészet felújítására és terjesztésére irányuló mozgalmak történetében az 1920-as évek végén és a 30-as évek elején történt egy nagyobb, osztársadalmi mértékű kimozdulás, amelybe Csíkból indult ki és az egyházak is jelentősen bekapcsolódtak.⁴ Valószínű, hogy a székelyföldi szótteszmozgalomnak valamilyen kapcsolata lehetett a Magyarországon szintén ezidőtájt kibontakozó Gyöngyösbokréta mozgalommal, amelynek célja úgyszintén a népviselet, a tánc és a szokásvilág népszerűsítése, színpadi bemutatása és a valós élethelyzetekbe való átültetése volt.⁵

A szótteszmozgalom nem pusztán a népviseletek felújítására koncentrált: Csíkban 1930 pünkösdjén nagy háziipari kiállítást szerveztek, amelyben főszerepet szántak a „burjással festett” festékes szőnyegek felújításának és bemutatásának. A helyszín és az időpont egybefonódása a somlyói búcsúval jelezte, hogy a világi szervezők (Domokos Pál Péter tanár, Pál Gábor

³ Székelyudvarhely Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, az Iskolaszék és Egyháztanács jegyzőkönyvei, Székelyszentkirály, 692-es fond, 1925. április 27-i jegyzőkönyv.

⁴ A mozgalom történetéről részletesebben olvashatunk: Vámszer 1976.

⁵ A Gyöngyösbokréta mozgalom történetéről lásd részletesebben Pálffy 1969–1970.

országgyűlési képviselő, Nagy Imre festő, Gál Ferenc csíkpálfalvi tanító és felesége, Vámszer Géza rajztanár stb) az egyháznak oltalmazó, hitelesítő és terjesztő szerepet szántak (Fülöp 2012: 136). Kovásznán Nagy Erzsébet iparművész nő a „régii székely varrási formák felújítására” fektette a hangsúlyt már 1927-ben.⁶

Az 1930-as évek rövid távon kedvező konjunktúrát teremtett a magyar etnikai színezetű mozgalmaknak: az 1930-as választásokon – mindenki meglepetésére – a Magyar Párt a második legtöbb szavazatot kapta meg, ezáltal a legtöbb mandátumot sikerült megszereznie. A meglepetésükből még fel sem ocsudható nacionalista román kormány a hamarosan sorrakerülő népszámláláson is a magyarok jelentős arányával szembesült (Mikó 1941: 92–95). A jelentős siker önbizalmat nyújtott az erdélyi magyarságnak, a népviseletes felvonulások, tömegmozgalmak az erősödő nacionalizmus közepette nyílt erődemonstrációvá és közösségépítő funkciójú megmozdulásokká változtak. Ebben a politikai konjunktúrában a háziipari mozgalmak ennek az etnikai mozgalomnak a részeivé váltak.

1931-ben a kolozsvári unitárius nőszövetség Dócziné Berde Amált hívta meg, aki egy előadás keretében arról beszélt, hogyan és meddig lehet a népművészetet felkarolni, külön kitérve az értelmiség ebben játszott feladatára. A tehetséges művész nő úgy látta, hogy „a népművészet létének gazdasági feltételei vannak. Idáig kell lenyúlni, ha vissza akarjuk billenteni legalább élhető stádiumába. Hiszen az az akció, amely a népnek művészeti ténykedésén keresztül ideig-óráig kenyeret adhat, soha nem lesz képes a népművészet reneszánszát kivívni. Megújulását az eljövendő idők és körülmények fogják determinálni, és önmagából fogja kivetni azokat a zseniket, akik formanyelvének új irányát az új helyzetnek megfelelően megszabják.

Azt kérdezhetjük hát: mi akkor a mi szerepünk, az intelligenciáé e problémával szemben? Jelenleg valami olyasféle, mint az orvosé, aki betegét átsegíti a krízisen és visszaadja őt a saját életének. Nem tagadható le, hogy a népművészet beteg. Ez a betegség azóta kezdődött, mióta a nép nem önmagának dolgozik” (Dócziné Berde 1931: 278–279).

A nőszövetségi szervezőmunka két irányban próbálta segíteni a népművészet életben maradását. Egyrészt vissza akarták vezetni a népet

⁶ Lásd *Székely Nép*. XLV. (36) 1927. május 15.

ahhoz az állapothoz, hogy önmaga felé irányuljon, magának termeljen, másrészt segíteni akarták azáltal, hogy a fölösleget, amelyet szükségletén fölül termel, megvásárolják vagy értékesítési lehetőségeket teremtsenek az számára (Dócziné Berde 1931: 279). Éppen ebben tért el a harmincas évek népművészeti pártoló és irányító tevékenysége a korábbi akcióktól. Míg korábban csupán azt a célt fogalmazták meg, hogy piacot kell teremteni a háziipari termékek számára és ezáltal kell életben tartani azokat, addig a harmincas évek egyházi kultúrpolitikája nem csak szociális problémának, hanem egyfajta erkölcsi válságnak is tekintette a népművészet agóniáját és az ehhez kapcsolódó értelmiségi attitűdöt egyaránt. Úgy vélték, aki csak az értékesítési feltételeket teremti meg, az a népművészet lényegének, vagyis a saját kedvtelésből származó szépígyény kifejezésének az áruulójává válik.

A népművészeti termékek piacának megszervezését elsősorban a módosabb nemesasszonyok tartották fontos feladatuknak. Ezt az egyre fokozódó nyomor tette szükségesszerűvé: a harmincas évek eleje az egyre mélyülő gazdasági világválság periódusa volt, amikor több ezer ember maradt állandó kereset nélkül. A tordai református nőszövetség elnöksége, Bethlen Mária grófnő a „népünk magaszótte, magavarrta, festette, faragta, használatra és diszre való tárgyai iránt” tanúsított érdeklődést szerette volna élen tartani, ennek érdekében fő feladatának azt tekintette, hogy Erdély határain belül és kívül kiállításokon, vásárokon elérhetővé tegye a legszebb portékákat, így segítve a kereset nélkül maradt embereket. Ennek érdekében a legszebb tárgyakat összegyűjtötte. 1932-ben egy keserű vallomásban így szólt erről: „Nem tudom, de nem is akarom elfelejteni, hányan gáncsoltak és gunyoltak engem, mikor tavaly megkíséréltem piacot keresni az erdélyi magyarság munkájának. Vajjon akkor is gunyolnának, ha mind tudnák, hogy a legnagyobb részt rögtönzött vásárok eredménye nyolc hónap leforgása alatt egy millió lej volt. Mennyi lehetett volna, ha csak egy kis hivatalos támogatást, szállítást és vámkedvezményt sikerül elérni! De így is, kezdő munkával nem megvetendő eredmény ily rövid idő alatt, ily nehéz viszonyok közt, mikor a távolabbi országokban való szállítás még a kezdet kezdetén van, és az eddigi vásárló közönség nagy részt Románia és Magyarország lakosaiból rekrutálódott” (Bethlen 1932: 33).

Viszonylag jól belelátunk a sepsiszentgyörgyi református nőszövetség népművészet-irányító és pártoló tevékenységébe, elsősorban amiatt, hogy Kernné Bibó Erzsébet területi nőszövetségi elnöksége levelezésének egy

része fennmaradt a Székely Nemzeti Múzeum irattárában.⁷ Ebből látható, hogy az itteni nőszövetség programszerűen meghatározta, milyen feladatokat vállal fel: „A mai idők szükségessé tették, s szent kötelességünknek érezzük, hogy a székely népművészet minden felkutatható emlékét kiássuk, előhozzuk, igazi eredetiségüket tisztázzuk és azok fennmaradásáról, megőrzéséről történelmi hűséggel gondoskodjunk. Azonkívül pedig e népművészeti dolgok közül azokat, melyek olcsóbb és jobb, tehát gazdaságosabb anyagul szolgálnak az idegenből bekerült, közhasználatban lévő dolgoknál, azokat szaporítsuk, fejlesszük, tökéletesítsük, s a gyakorlati életbe mennél szélesebb körbe bevezessük és használjuk. Ilyen volna első sorban a székely szőttes és ruha, kézimunka és varrottas. Kutassuk ki tehát községekben, milyen anyagokból, milyen mintájú szőttesekből s milyen viselettel készítették háromszéki őseink ruháikat? Milyen kézimunkákkal, szőttesekkel, varrottasokkal öltöztették lakásaikat?”⁸ A Kernné Bibó Erzsébet levelezéséből kitetszik, hogy a szervező nőszövetség tanácsokért felkereste a székelyudvarhelyi Haáz Rezsőt, a Kovásznán tevékenykedő Roediger Lajost, de körlevélben kérték fel a nőszövetségek asszonytagjait, hogy fogják vállat a régi ládafiákat, a helységeik öregasszonyait. Együttműködésre szólították fel a keresztúri Gyárfás Pálnét, a csíkszeredai Pál Gábornét és Hirsch Hugónét, a kolozsvári Huszár Pálnét, Erdély megannyi híres népművelőjét, de a kevésbé ismerteket is. Nagyajtán Dezső Miklós gyógyszerészt kéri fel: „tudva azt, hogy milyen élénk érdeklődéssel és hozzáértéssel foglalkozik a népművészet és népipar kérdéseivel, nagyon kérem, hogy legyen segítségünkre a háromszéki szoba berendezésénél és a háromszéki népviseletben felvonuló tömeg összegyűjtésénél, megszervezésénél.”⁹ A nőszövetség tagjainak szétküldött levelek és a visszaérkező válaszlevelek alapján tudjuk a szervezésben tevékenyen résztvevő személyek nevét is.¹⁰

⁷ Az iratanyag feldolgozása folyamatban van, és egy majdani tanulmány keretét képezi. Így itt csupán vázlatosan ismertetjük a nőszövetségi irányítói szerepkör szempontjából fontosabb adatokat.

⁸ Jegyzőkönyv a Rikánbeliuli Kommunitás Nőszövetségeinek 1933. Február 13-án tartott gyűléséről. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték.

⁹ SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték, 1933. július 12-i levél.

¹⁰ Dálnok: Veress Borbála, Darkó Marika. Gidófalva: Ureczky Józsefné. Hidvég: Lőrinczy Árpádné. Uzon: Barabás Ferencné. Bodola: Benke Irma. Papolc: ? Irma. Sepsiszentgyörgy: Farkas Károlyné, Csutak Vilmosné. Zabola: Bedő Béla ref lelkész, Bedő Béláné nőszövetségi ügyvezető elnök. Páva: Vajna Györgyné, Fikker Ferenc ref lelkész. Angyalos: Imréné Kóvér Erzsébet. SZNM Irattára, Kernné Bibó Erzsébet hagyaték.

1933-ban a helyi sajtó is számos cikkben számolt be a Rikán belüli közösség négy egyházmegyéjének közös vállalkozásáról, amelynek célja a valós népviselet variációinak felgyűjtése, reprodukálása és egy nagyméretű felvonuláson való bemutatása volt. „Pár hónap óta a vármegyének hol ebből, hol abból a községéből egy-egy székely nénike, vagy maga a tiszteletes asszony állított be a helyi ref nőszövetség elnökéhez, és a hóna alatt hozott csomagból ódon molyrágta ruhadarabokat, vagy frissen készült szőtteket teregetett elő, miközben szapora terepere indult meg afelől, hogy milyen színű, szabásu vizikét, vagy mejrevalót viselt hát a nagymamánk nagyanyja és hogy milyen mintájú szőttes kerekedett ki a télen az ükunoka osztovátáján”¹¹

A szőttesmozgalomba bekapcsolódó háromszéki lelkészek, nőszövetségek nem pusztán a népviseletek hiteles feltárását végezték el, helyenként konfliktusokat szítottak az egymással ütköző elképzelések. Orbaiszék falvaiban például a régi viseletek mellett egy reprezentatív célokat szolgáló, fehérhímezésű szőtestípust kezdtek a papok és nőszövetségi tagok terjeszteni, ezt az egyházi ünnepeken akarták használni. A népviselet hiteles felújítását célzó nőszövetségi elnökség drasztikusan közbelépett, szakember véleményét kérte ki, ezzel próbálta a viseletek „elfajulását” megakadályozni.

Székelykeresztúron a szakirodalom a szőttesmozgalom megindítását a Jótékony Nőegyletnek köti, ám annak jelentősebb kibontakozása, népszerűsítése már egyértelműen az egyházi mozgalmakhoz kapcsolódott. Amint azt egy összegzésből megtudhatjuk, „Dr. Gyárfás Pálné és Tolvay Tiborné a református, Tóth Ferencné és Fazekas Vilma a katolikus, Ütő Lajosné az unitárius leányok és asszonyok között az 1931. évben fejtettek ki nagyobb tevékenységet a székely viselet általánosításáért” (Orbán 1943: 108). Az *Iffjú Erdély* című folyóirat által kiadott színezett népviseletes képeslap-sorozat terjesztését úgyszintén a székelykeresztúri református nőszövetség vállalta magára, a székelyföldi nőszövetségek tőlük rendelhették meg a vidéküket érintő viselettípust.¹² Keresztúr környékén számos viseletpa-

¹¹ Lásd *Székely Nép*. LI. (14) 1933. április 2.

¹² A *Székelység* cikkből értesülhetünk arról, hogy a teljes sorozat a lövétei, muzsnai, agyagfalvi, szolokmai, iklódi, parajdi, marosszéki, udvarhelyi, gyergyói, homoródalmási, felsőrákosi női ruhák színezett rajzát tartalmazta, és hogy ennek forgalmazását a székelykeresztúri református nőszövetség vállalta magára. Lásd: A székely ruha. *Székelység*. II. (7–8) 1932. július–augusztus, 75–76.

rádéz valósult meg 1931-ben: június 24-én a homoródalmási barlangnál az Orbán Balázs emléktábla-avató ünnepe „több mint 2000 főből álló népviseletet hordó testvérünk színes keretével” vált valós látványossággá, augusztus 2-án pedig Petőfi halálának évfordulóján a kevés magyarsággal rendelkező Fehéregyházát és Segesvárt özönlötte el a népviseletes tömeg. Szeptemberben a székelyudvarhelyi római katolikus országos naggyűlés utáni körmenet, októberben a református nőszövetség megyei gyűlése nyújtott alkalmat a viseletes felvonulásoknak.¹³

A harmincas évek második felének nacionalista társadalma gátat szabott a magyar identitási töltettel rendelkező szöttesmozgalom továbbterjedésének, majd a szelep kiengedésével, a negyvenes évek „kicsi magyar világában” az egyre kevésbé irányított szöttesmozgalom valódi tömegmozgalommá nőtt. A korabeli fotók, képeslapok jelzik számunkra, hogy a bevonuló magyar csapatokat székely szöttesekbe öltözött asszonyok és lányok ezrei várták. E mozgalom nyomán részben átalakult a korábban eléggé egységesnek mondható székely népviselet: a lokális identitás túltengése miatt minden település görcsösen el akart különülni a szomszéd helységtől, így a viselet variálódása a külső irányítás hatására kilépett a természetes medréből. Ugyanakkor a használatban lévő ruhák sorozatából egy-egy specifikusnak vélt darabot kiemelték és ünnepi „székelyruhává” léptettek elő, a többi viseletet pedig mellőzték, míg az teljesen kikopta a tudatból (Gazda–Haáz 1998: 25).

Az egyházak és nőszövetségek háziipari tanfolyamok szervezésével is irányították, befolyásolták a népi kultúra alakulási folyamatát. E tanfolyamok története nem eléggé kutatott, így csupán pár esetben ismerhetjük az irányítás irányvonalait. Az 1920-as évek székelyszentkirályi – már említett – csipkeverő tanfolyamon kívül egy 1942-es kolozsvári unitárius leány-népfőiskolában például Székelyföld 30 falujából 32 lány vett részt, akiket finn példák alapján nem csupán a háztartásvezetési ismeretekre, hanem szabás-varrásra, szövésre, kukoricaháncs dísz tárgyak készítésére is oktattak. Az itt tanult ismeretek egy-egy falu életében új háziipari ágak meghonosodásához járultak hozzá, például Siménfalván a kukoricaháncs feldolgozását újabb tanfolyamok szervezésével vitték a köztudatba a kolozsvári tanfolyamon résztvevő lányok (Zsakó 2008: 442). A csíksomlyói

¹³ Lásd *Székelység*. II. (1), 1932. január 5–6.

Kalot népfőiskolák keretében 1942–1943-ban Szervatiusz Jenő szobrász formálta a székely fiúk faragókészségét, bizonyára az ő tevékenysége is hozzájárult a síkból kitörő, domborúbb faragások elterjedéséhez.¹⁴

Tanulmányom korántsem merítette ki az egyházak és az ezek keretében működő nőszövetségek népművészetirányító és -szervező tevékenységének áttekintését. Céлом az volt, hogy néhány példa segítségével láttassam: népi kultúra és magaskultúra egymástól nem választhatók el, állandó érintkezési pontok, átjárások vannak e rétegek között. Az „alászálló műveltségi javak” és a „felemelkedések” bonyolult szövevényrendszere egyre gyakrabban tereli a figyelmünket arra, hogy a kultúrát érdemesebb összetett rendszerként értelmeznünk, amelyben a különböző elemek eredetének megragadása csupán a kutatói absztrakció szempontjából érdekes.¹⁵ Kultúrakutatásunk egyre változó terminus technikusai (folklorizmus, folklorizáció stb) egy-egy pillanatra lemerevítik és a kutatói palettára kivetítik e szövevényes rendszer egy-egy elemét, ám a sajátos értelmezések és szakkifejezések látszatai mögül mindegyre vissza kell térnünk az egyes elemek végtelen variálódásának sokszor ijesztően hosszú sorához.

A bemutatott példák mégis szükségesek: azt jelzik, hogy az egyházak keretében tevékenykedő értelmiség a népi kultúra kutatását nem pusztán tudásszomjából, nem csak önművelési igényből végezte. A népművészet sem pusztán a sajátos esztétikuma miatt vált fontossá, hanem szélesebb reprezentációs szerepet nyert. Az önmaga számára dolgozó ember prototípusa már nem volt izgalmas: a szerepek újraértelmezésével e sajátos művészetet egy közösség megnyilvánulási formájaként értelmezték. A tárgyalgatási folyamat átdimenzionálásával egyidejűleg a különböző identitások egymásra tevődését figyelhetjük meg: az egyházi közösségek saját legitimitásukat nem pusztán a felekezeti identitás tudatosításával, hanem az etnikai összetartó szerepük felértékelésével igyekeztek növelni. A népművészethez való kötődés tehát olyan eszközzé vált, amely az értelmiség öndefiniálása, saját helyének kijelölése szempontjából is fontossá vált.

E népművészet-irányító és -felújító mozgalmak tehát nem pusztán revival jelenségek voltak. Kultúrák és reprezentációk sokoldalú összefonódását kell látnunk bennük.

¹⁴ Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Csiksomlyói_KALOT_Székely_Népfőiskola.

¹⁵ A népi kultúra és a populáris kultúra korok szerint változó elméleteiről lásd Hofer 1994.

Szakirodalom

BUZOGÁNY Áron

1879 Titkári jelentés. A Székely mívelődési és közzgazdasági egyesület szept. 8-án 1878. Maros-Vásárhelyen tartott közgyűlésén előadva Buzogány Áron egyll. titkár által. In: Uő (szerk.): *A Székely Mívelődési és Közzgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 15–21.

DEMETER Éva

2006 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta (Siculica) 2006/3. A Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet Évkönyve*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 35–42.

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica 2007. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

DÓCZINÉ BERDE Amál

1931 Hol kapcsolódik életünkbe a népművészet? *Keresztény Magvető* 63. (6) 277–283.

FERENCZ Gyárfás

1940 Pereg az orsó, csattog a szövőszék. *Székely Nép*. LVIII. (december 24.) 11.

FORRÓ Albert

2008 Lánynevelés és -védelem a két világháború közötti Székelyföldön. *Örökségünk* 2. (2) Forrás: www.oroksegunk.ro/ii-evf-2008/2-szam/historia/lanynevel-es--vedelem-a-ket-vilaghaboru-kozotti-szekelyfoldon.html

FÜLÖP Hajnalka

2012 A székely festékes szőnyeg és a csíki háziipar története. In: Fülöp Hajnalka – Lackner Mónika – Landgráf Katalin – Lovay Zsuzsanna – Szulovszky János – Wessely Anna: *Nők, szőnyegek, háziipar. Kiállítási katalógus*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2012, 132–167.

GAZDA Klára – HAÁZ Sándor

1998 *Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben*. Planétás Kiadó, Budapest.

HOFER Tamás

1994 Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések. In: KISBÁN Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 233–247.

KÖRÖSFŐI K. Aladár

1913 A népművészetről. *Magyar Iparművészet* 16. (9) 351–355.

MIKÓ Imre

1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 december 1-től 1940 augusztus 30-ig.* Stúdium Kiadó, Budapest.

ORBÁN János

1943 *Székelykeresztúr története.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt, Kolozsvár

PÁLFI Csaba

1969–1970 A Gyöngyösbokréta története. *Tánc tudományi tanulmányok* 1969–70. 115–161.

PÉTER László

1922 Raffaj Domokosné szül. Torboszlói Bereczky Póli (1846–1920. dec. 31). *Keresztény Magvető.* 28. (1) 42–44.

SULYOK István

1930 Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.* Juventus Kiadás, Kolozsvár, 118–159.

SZŐCS GAZDA Enikő

2002 A székelyföldi szőttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum. In: BOÉR Hunor – WOLF Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára.* Második rész. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 203–214.

VÁMSZER Géza

1976 Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkban a két háború közötti években. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 41–46.

WALTER Ilona

1995 A Megszentelő Szeretet szolgálatában. A Szociális testvérek Társasága Romániai Kerületének munkatörténete a szerzetesrendek működésének betiltásáig. Szakdolgozat a gyulafehérvári Hittantudományi Főiskola Hittanárképző Tagozatán. www.sssromania.ro/docs/Tortenet1.pdf (Letöltés: 2013 június.)

ZSAKÓ Erzsébet

1992 Az unitárius nőmozgalom kialakulása és a női eszmény fejlődése. *Keresztény Magvető.* 98. (1) 31–39.

2008 Egy régi „magvetés” nyomában. *Keresztény Magvető* 114. (3) 437–447.

(n. n.)

1901 Székelyföldi iparkiállítás Marosvásárhelyt. In: *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-ik közönséges évre*. Franklin Társulat, Budapest.

Date despre rolul organizațiilor bisericesti în activitatea de influențare și formare a artei populare (1880–1945)

Educația feminină și mișcările de emancipare au devenit în activitatea organizațiilor bisericesti modalități de asistență socială. Biserica unitariană, reformată și romano-catolică din Ținutul Secuiesc au avut un rol important în răspândirea lucrului de mână femeiesc, prin organizarea acestor activități au încercat să ofere muncă familiilor sărace. Aceste mișcări au influențat formarea unor centre importante de lucru de mână: datorită bisericii unitariene s-a format centrul de țesătură Secuieni, biserica reformată a stat în spatele dezvoltării cusăturii din Aluniș-Mureș și a răspândirii portului popular din Secuime, iar biserica romano-catolică a dat naștere dantelei din Sâncraia. Lucrarea se ocupă cu analiza etnografică a acestei activități bisericesti.

Concerning the influence of churches, women's associations on the process of promoting traditional arts and crafts between 1880-1945 in Szeklerland

The problem of emancipation and educating women in the union of the church was in close relation with social consciousness. The Unitarian, Reformed and Catholic churches were all concerned about the promotion of women's handy work, so this way they could provide the poor families with a minimal income. Thanks to this movement quite a few unions of cottage industry were formed in the Szekler area, which led to the successful trade of handy work. The Unitarian started the folk-weave of Secuieni, the Reformed supported the embroidery business of Aluniș-Mureș and promoted the mass-renewal of traditional folk costumes, while the Roman Catholics were accountable for the success of the Sâncraia lace. This paper studies how these artefacts were promoted and traded during this period.